

THE VALAHIAN XVIIth CENTURY RELIGIOUS LITERATURE CONTRIBUTION TO THE EVOLUTION OF ROMANIAN LITERARY LANGUAGE

Radu Drăgulescu, Assist. Prof., PhD, "Lucian Blaga" University of Sibiu

Abstract: Located between West and East border, Romanian society could take full advantage of all the surrounding cultural resources. On the contrary, it frequently happened that this phenomenon produced a stagnation, because of disputes between conflicting theories and doctrines of both worlds: the hungry for progress in the West, and the East area, that was apparently hostile to modernity and prosperity of any such material. Combating the reading of books, because according to their conceptions books lead to heresy, the Slavs borrowed from Byzantine culture everything related to cult and religious views. That is the pattern on which Slavic religious culture was transferred to Romanian Countries. Copies and translations of religious books in the fifteenth century are the first steps in Romanian culture. Soon after, scholars feel the urge to use their own language, and since the sixteenth century, they have replaced gradually Slavonic with Romanian language, approaching their people.

Keywords: History of literary language, evolution of literary language, religious literature, print in Valahia, print in the XVIIth century, romanian literature of the XVIIIth century

În secolul al XVII-lea, în țările române aflate în plin feudalism, apare un tip nou de boierime care va influența decisiv economia și politica acestei zone. O altă categorie, meseriașii organizați în bresle, se ridică, iar limba națională se impune cu pași repezi în Biserică și Cancelariile Domnești.

Dacă în Moldova, cărturari precum Ureche și Miron Costin au putut studia în Polonia, Nicolae Milescu sau Dimitrie Cantemir au avut o bază grecească și latină, iar iezuiții au organizat școli în limba latină (La Iași, Galați, Cotnari), iar în Transilvania se extindea propaganda calvină, în Țara Românească, la 1694, se înființa, la București, Academia Domnească, cu predare în limba greacă. Fenomene datorate inițial mișcărilor luterane și calvine, tiparul și difuzarea cărții tipărite capătă un rol mesianic. Odată cu tipăriturile coresiene se trezește tot mai mult conștiința unității de neam și de limbă, iar româna pătrunde și în scrisorile și actele particulare ale Domnitorilor și boierilor, într-o vreme în care se face simțită tot mai mult, atât în plan religios, cât și laic, o influență grecească.

La începutul secolului al XVII-lea, Țările Române încep să își pună problema naționalizării Serviciului Divin și a introducerii limbii române ca limbă oficială. În epoca de înflorire spirituală pe care o proteja domnia lui Matei Basarab apar o serie de schimbări majore în plan cultural. Arta caligrafiei și a miniaturii atinge apogeul și, în acesată perioadă, apar manuscrise cu miniaturi de o rară frumusețe precum *Slujebnicul* în 1653, *Evangheliarul* lui Porfirie, din 1633, *Evanghelia* Mitropolitului Anania, din 1651, *Evangheliarul* lui Silion Rusu etc.

Eforturile lui Matei Basarab sunt susținute de Mitropoliții Teofil și Ștefan, de soția sa Doamna Elina și de fratele acesteia, Udriște Năsturel.

Domnitorul și Doamna sa nu au avut copii, în consecință l-au înfiat, în 1635, pe Mateiaș, fiul lui Udriște Năsturel, a cărui mamă murise la o săptămână după naștere. Relațiile erau, așadar, foarte strânse între Domnitor și cărturar și, probabil s-au accentuat și datorită faptului că la vârsta de 17 ani, Mateiaș moare.

Boierul s-a arătat mereu interesat de cultură și are un rol major în introducerea tiparului în Țara Românească. El a compus stihurile la stema țării cu care se deschide *Pravila de la Govora*, din 1640, a ajutat la traducerea *Evangheliei învățătoare* de la Govora, din 1642, la care scrie și prefața. A tradus din latină celebrul *Imitatio Christi*, tipărit cu cheltuiala Doamnei, la Mănăstirea Dealu și a introdus în cultura noastră romanul *Varlaam și Ioasaf*.

La insistențele marelui cărturar Petru Movilă, fiul lui Simeon (rivalul lui Mihai Viteazul), devenit Mitropolit al Kievului, sunt întemeiate, la început cu tipografi ucrainieni, tipografiile muntenești.

Nu este lipsit de importanță nici faptul că Mitropolitul a revigorat ortodoxismul, aflat în derivă la acea vreme, prin lucrarea *Mărturisirea de credință ortodoxă*, adoptată, cu unele corecturi, de Sinod.

Primele tipărituri sunt slavone: *Molitvelnic* (Câmpulung, 1635), apărut după o pauză de 47 de ani, datorată așa cum se arată în introducerea, „deselor năvăliri și împresurări ale diferitelor popoare”, *Psaltirea* (Govora, 1637 și 1638 și Câmpulung, 1650), *Antologhion* (Câmpulung, 1643), *Liturghier* (Mănăstirea Dealu, 1646), *Imitația lui Hristos* (Mănăstirea Dealu, 1647), *Slujbenicul* (Târgoviște, 1646), *Triodul Pentecostar* (Târgoviște, 1649), *Triodul postului* (Târgoviște, 1649).

Prima carte tipărită în Muntenia, în limba română, este *Cazania*, tradusă de Udriște Năsturel și apărută la Govora în 1642. Cartea avea să fie retipărită la Mănăstirea Dealu, în 1644.

Serviciul Divin este alcătuit din trei părți:

1. Liturgia oficiată în altar de preot,
2. lectura din Evanghelii, Faptele Apostolilor și din Epistole, sarcină ce revine de obicei preotului și diaconului și
3. lectura Cazaniei, pe care o face dascălul din strană.

Dintre acestea, în secolul al XVII-lea, singurele cărți bisericești tipărite în limba română, au fost Cazaniile. Întrucât ele conțin explicarea textului din Evanghelii citit în ziua respectivă, se adresau poporului, nu aveau așadar nici un rost să fie citite într-o limbă necunoscută ascultătorilor. În epoca lui Matei Basarab, primele două părți ale Serviciului Divin se țin în limba slavă, probabil și pentru a menține identitatea de neam a românilor împărțiți sub stăpâniri diferite, în special, pentru a nu-i pierde pe ortodocșii ardeleni prinși în vârtoarea reformelor religioase.

În 1642 apare la Câmpulung și un mic tratat de morală al egumenului Melchisedec Meletie: *Învățăture preste toate zilele alese den multe dumnzăești cărți de folosință tuturor creștinilor prepuse de pre limbă grecească*.

Cu mari eforturi se tipăresc, la Târgoviște, și trei cărți de ritual: *Pogribania preoților* (1650), o carte de ritual la înmormântarea preoților, *Mystirio* (1651), care dă lămuriri cu privire la taina botezului și a mirului și *Târnosania bisericilor* (1652), în care clerul este îndrumat la sfințirea bisericilor.

Odată cu înscăunarea lui Șerban Cantacuzino, în 1678, se pun bazele noii tipografii de la București. Cea veche, datorată lui Matei Basarab își încetase activitatea la moartea acestuia.

În timpul Domniei lui Șerban Cantacuzino vor fi tipărite, în românește, primele cărți de cult religios. Aici trebuie să facem o precizare, redundantă poate: întrucât Evanghelia și Faptele Apostolilor sunt prea întinse pentru a putea fi citite în cursul unui serviciu, ele au fost împărțite în pericope care sunt alese în așa fel încât să se potrivească cu evenimentul din ziua respectivă. Anul bisericesc începe în ziua Învierii, așa că, în prima zi, luna, se citește din Evanghelia lui Ioan cap. I, versetul 18-19. Marțea se citește din Luca, XXIV, versetul 12-35. Miercuri se revine la Evanghelia lui Ioan etc. Astfel, clerul avea nevoie de Evangheliile și Faptele Apostolilor structurate pe pericope. Cum spuneam, acestea apar, în această formă, pentru prima dată, la noi, în timpul Domniei lui Șerban Cantacuzino.

Evanghelia din 1682, tradusă de fratele Domnitorului, Iordache, și *Faptele Apostolilor* din 1683, ambele cu predosloviile semnate de Voievod, marchează a doua treaptă în procesul de introducere a limbii române în Biserică. În 1680, apăruse, prefațată de Mitropolitul Teodosie, *Liturghia*, cu textul rugăciunilor în limba slavă, dar cu tipicul scris românește.

În primele luni de domnie ale Brâncoveanului apare *Biblia de la București* „sinteza tuturor eforturilor îndeplinite de cărturarii români în cele mai vitrege împrejurări, timp de trei veacuri, în toate Țările Românești, pentru a înveșmânta cuvântul Domnului în haina limbii naționale”¹. Fără îndoială, cea mai însemnată tipăritură a secolului al XVII-lea este *Biblia de la București*, din 1688, de care s-a îngrijit Șerban Cantacuzino. Predoslovia aparține lui Dositheu, patriarhul Ierusalimului, care arată că la traducerea și revizuirea cărților din Sfânta Scriptură au colaborat, în egală măsură, greci (Ghermanonissis, Dositheu etc.) și români (Radu și Șerban Greceanu ș.a.).

Traducerea are la bază o versiune grecească apărută la Frankfurt pe Main, al cărei Vechi Testament are, la rândul său, la origine Septuaginta. Traducătorii români au folosit și manuscrisul lui Milescu din 1667. Nu este sigur în ce măsură au apelat la structurile lingvistice, însă părți din acest manuscris au fost, cu siguranță, utilizate. Astfel, la, p. 740-750, *Biblia de la București* include tratatul filosofic despre Rațiunea dominantă al lui Iosephus Flavius, care apare și în versiunea spătarului Milescu, rămasă în manuscris. De asemenea, este cert că la traducere și revizuirea ei a contribuit și Constantin Cantacuzino, bun cunoscător al limbii grecești.

Radu Greceanu, căruia îi datorăm și apariția *Mineielor* de la Râmnic, face o serie de observații cu privire la truda sa:

1. Unele cuvinte grecești nu se află în lexicoane
2. Alte cuvinte, deși se găsesc în lexicoane, nu pot fi traduse în românește, pentru că limba noastră e prea „îngustă”.

Opera preia și adaptează texte din *Palia de la Orăștie*, *Parimiile* lui Dosoftei, *Vechiul Testament* în traducerea lui Nicolae Milescu și *Noul Testament de la Bălgrad* și cuprinde, așa cum am arătat, ca și în versiunea lui Nicolae Milescu Spătarul, tratatul filosofic despre *Rațiunea dominantă (primatul rațiunii asupra sentimentelor)* de Iosephus Flavius, tradus sub titlul *A lui Iosip la Macavei carte. Adecă pentru singurul țiitor gând*.

Tipăritura este prima publicare integrală, în limba română, a Sfintei Scripturi, ea evidențind limpede etapa de dezvoltare a limbii noastre la acea dată.

¹ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, vol III, București, Fundația Regele Mihai I, 1945, p. 216-217.

Pe lângă acestea, limba română s-a consacrat ca limbă oficială a cultului religios. Mai puțin unitară sub aspect fonetic și sintactic, *Biblia* lui Șerban Cantacuzino este unitară la nivel morfologic și lexical. „Traducerea integrală a Bibliei în românește, în forma tipărită la București (1688), reprezintă, deci, în literatura religioasă românească, precum și în istoria culturii românești, o dată importantă. Dacă traducătorii s-au străduit să folosească o limbă cât mai unitară, bazată pe fonetismul graiului muntean, nu e mai puțin adevărat totuși că strădaniile lor n-au fost câtuși de puțin coordonate. De aici numeroasele alternanțe fonetice, numeroasele alternanțe fonetice, numeroasele grecisme, turcisme, frecvente inconsecvențe și fraze traduse confuz, deși textul inteligibil este totuși predominant.

Numărul termenilor bisericești de origine slavă este puternic redus față de operele tipărite anterior. De asemenea, pe lângă numeroasele arhaisme, impresionează cantitatea alternanțelor fonetice, ceea ce demonstrează absența unor norme fonetice unitare la acea dată: „Și țesu întrînsul (în engolpiu) țesătura după piatră în patru rânduri: rând de pietri – *sardion*, și *topazion* și *smaragd* – un rând; și rândul al doilea - *anthrax*, și *zamfir*, și *iaspis*; și rândul al treilea – *lighirien*, și *ahatis*, și *amethisos*; și rândul al patrulea – *hriselithes* și *viriliem*, și *enihien*, înconjurată cu aur, și legate prin prejur cu aur.”²

În ciuda faptului că întâlnim structuri sintactice neobișnuite, construcția frazei este mai firească decât în operele anterioare. Pe alocuri apar devieri în cadrul regimului verbal, dezacorduri în gen și unele construcții ambigue.

Valoarea *Bibliei de la București* sub raportul limbii literare este, deci, inegală, lucru de altfel firesc, într-o epocă de formare a limbii. Cu toate acestea, prin calitățile sale, prin amploarea textului, prin circulația mare pe care a avut-o cartea pe întreg teritoriul de limbă românească și prin prestigiul de care s-a bucurat, *Biblia de la București* a contribuit la impunerea graiului muntenesc ca bază a limbii literare. Principalele versiuni românești ulterioare ale Bibliei (Blaj, Șaguna, Galaction-Radu) au folosit, într-o măsură mai mare sau mai mică, textul *Bibliei* lui Șerban Cantacuzino, demonstrând astfel caracterul ei de monument fundamental în istoria limbii literare române, „una pentru toți românii”³.

Meritul ei de necontestat este, la un grad mai înalt, același ca în cazul tuturor tipăriturilor bisericești: „Marele merit al acestor cărți e, poate, acesta, că, trecând hotarele, au adunat sufletește, prin viața culturală, pe toți românii laolaltă. Prin ele, mai mult decât prin vechile manuscrise, care circulau greu și se copiau puțin, nedesăvârșit, s-a întemeiat o viață literară comună a tuturor românilor”⁴.

Către sfârșitul secolului al XVII-lea, apare, în diverse centre, un număr mare de cărți românești, a căror răspândire are un rol important în consolidarea „fizionomiei” românei literare: *Liturghia* (București, 1680), *Evanghelia* (București, 1682), *Apostol* (București, 1683), *Mărgăritarele* lui Ioan Gură de Aur (București, 1691), *Pravoslavnică mărturisire* (Buzău, 1691), *Psaltirea românească* (București, 1693), *Orânduiala slujbei sfinților Constantin și Elena* a lui Antim Ivireanul (Snagov, 1696), *Evanghelie* (Snagov, 1697), *Triod* (Buzău, 1697), *Mineiul* (Buzău, 1698), *Molitvelnic* (Buzău, 1699), *Carte sau lumină cu dreapte dovediri din dogmele bisearecii Răsăritului* (Snagov, 1699).

Domnia lui Brâncoveanu este propice dezvoltării culturale, iar tipografia ia avânt. Sunt tipărite inițial texte religioase, dar în curând apar gramatici, iar primenirea și dezvoltarea limbii române intră într-o nouă etapă.

² *Istoria literaturii române*, vol. I, București, Editura Academiei, 1970, p. 420.

³ *Ibidem*, p. 423.

⁴ N. Iorga, *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1925, p. 192.

BIBLIOGRAFIE

1. Andriescu, Al., *Dosoftei, creatorul unui limbaj poetic original*, în *Stil și limbaj*, Iași, Editura Junimea, 1977, p.79-109.
2. *Carte românească de învățătură*, București, Editura Academiei, 1961.
3. Cartoian, N., *Istoria literaturii române vechi*, vol III, București, Fundația Regele Mihai I, 1945.
4. Cartoian, N., *Istoria literaturii române vechi*, vol. II, București, Editura Regală pentru Literatură și Artă, 1942.
5. Ciobanu, Șt., *Istoria literaturii române vechi*, Chișinău, Editura Hyperion, 1992.
6. Giosu, Ștefan, *Limba textelor juridice din secolul al XVII-lea*, AUI, secțiunea III, tom IX, 1963, p. 101-149.
7. Grecu, Victor V., *Probleme ale limbii române în cărțile bisericești*, în *Cercetări de limbă și literatură*, Oradea, Editura Imprimeriei de Vest, 2000, p. 33-41.
8. Iorga, N., *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1925.
9. Iorga, Nicolae. *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*. Vălenii de Munte, 1908 (vol. I).
10. *Istoria literaturii române*, vol. I, București, Editura Academiei, 1970.
11. *Îndreptarea legii*, București, Editura Academiei, 1962.
12. Schiau, Octavian, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978.
13. Țepelea, Gabriel, Gheorghe Bulgăr, *Momente din evoluția limbii române literare*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973.
14. Vulcănescu, Romulus, *Etnografie juridică*, București, Editura Academiei, 1970.